

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Ethiek kun je niet eten: veel leugens en laster in 'vrije' Afrikaanse pers

Kessel, W.M.J. van

Citation

Kessel, W. M. J. van. (1999). Ethiek kun je niet eten: veel leugens en laster in 'vrije' Afrikaanse pers. *Internationale Samenwerking*, 14(11), 8-9. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4711>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4711>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Ethiek kun je niet eten

Een van de meest zichtbare gevolgen van tien jaar democratisering in Afrika is de fenomenale groei van het aantal kranten, tijdschriften en radio-stations. Autoritaire overheden zijn nog steeds doende met het dwarsbomen van onafhankelijke media, maar er kan veel meer gepubliceerd worden dan voorheen. Dus rijst een nieuw probleem: als de overheid geen normen stelt, moeten de journalisten het dan zelf doen? Hoe geloofwaardig is de journalistiek in Afrika?

In Malawi betrekken kranten een aanzienlijk deel van hun inkomsten uit het plaatsen van rechtzettingen. Voor die rectificaties moet een normaal advertentietarief worden betaald. Kranten in Malawi zijn geen onafhankelijke boodschappers van het nieuws: ze fungeren als wapens in de partijpolitieke arena. Feiten en fictie lopen onontwarbaar door elkaar. Politici verzinnen organisaties die vervolgens verzonnen opiniepeilingen publiceren om daarmee de verkiezingsuitslag te beïnvloeden. Kranten citeren niet-bestaande organisaties of publicaties als nieuwsbron. Leugen en laster is aan de orde van de dag, zo ondervond Robert Jamieson, hoofdredacteur van de Weekly Chronicle, een van de weinige serieuze kranten in Malawi. Nadat hij een verzonnen verhaal in een andere krant aan de kaak had gesteld, sloeg de concurrent terug met een 'onthulling' over Jamiesons vermeende buitenechtelijke avontuurtjes. Onderbetaalde journalisten schrijven stukjes op bestelling: hun werkgever betaalt slecht, dus wordt het inkomen aangevuld met bijdragen van politici of andere belanghebbenden. Malawi is een extreem voorbeeld, maar de 'cheque-boek journalistiek' is een algemeen verschijnsel in Afrika. 'Ethiek kun je niet eten', luidt een gangbaar gezegde onder Afrikaanse journalisten.

Bruine enveloppen

Op persbijeenkomsten in Ghana krijgen journalisten een klein bruin envelopje toegestoken. De inhoud staat bekend als soli: een geldbedrag om de solidariteit tussen nieuwsbron en journalist te smeden. Vooral na de liberalisering van de media-sector heeft de plaag van de bruine enveloppen epidemische proporties aangenomen. De journalistieke ethiek leert dat de journalist verantwoordelijk is voor een waarheidsgetrouwe voorlichting van zijn publiek. Maar in de alledaagse praktijk wordt de nieuwsmarkt geregeerd door de bruine enveloppen.

Politici en ondernemers kopen gunstige publiciteit, of verstrekken een bedragje om onwelgevallige feiten uit de krant te houden. In Nigeria heeft de cultuur van de bruine enveloppen een hoge mate van verfijning bereikt: sommige journalisten hanteren een tariefstelsel per alinea. Maar als er niet meer met envelopjes wordt geschoven, kunnen de meeste Nigeriaanse kranten onmiddellijk de deuren sluiten, meent ook Aida Opoku-Mensah, nu werkzaam voor de Ford Foundation in Lagos, maar met een lange ervaring in de media-sector in Afrika.

Deze dilemma's van ethiek en economie stonden centraal op een seminar in de Ghanaese hoofdstad Accra over journalistieke ethiek, gedragscodes en opleiding, dat in september werd georganiseerd door de Nederlands-Nigeriaanse media-consultant Chudi Ukpabi in samenwerking met een aantal media-organisaties in Afrika en Europa. Afrikaanse mediavertegenwoordigers waren eensgezind van mening dat de 'bruine enveloppen'-journalistiek een ongewenste uitwas is, maar dat deze praktijken alleen zullen verdwijnen door een goede opleiding en een betere betaling van de journalisten. Hoe kunnen journalisten corruptie aan de kaak stellen als ze zelf grotendeels leven van steekpenningen?

Met het verdwijnen van de eenpartij-staat verdween ook het monopolie van de partijkrant of de staatsomroep die onveranderlijk de loftrumpet stak over de machthebbers. In de meeste Afrikaanse landen is inmiddels volop keuze uit een gevarieerd aanbod van dag- en weekbladen en onafhankelijke radiostations. Maar de economische levensvatbaarheid blijft een groot probleem. Het West-Afrikaanse Mali heeft nu dertien dagbladen en meer dan honderd radiostations. De grootste bedreiging van de persvrijheid is niet langer de regering, maar het ontbreken van journalistieke vakbekwaamheid, vindt de Malinese journalist Tiebelé Dramé. De klachten over de gebrekkige journalistieke opleiding klonken tijdens het

Kranten zijn vaak wapens in de partij-politieke arena (foto: Lineair)

seminar uit alle hoeken van het continent. In Tanzania werkten in 1991 rond 230 journalisten. Nu zijn 6.000 mensen werkzaam in de journalistiek, overwegend op freelance basis. De eigenaren van de nieuwe krantjes bekommeren zich vooral om hun oplagen, niet om de kwaliteit van hun product. Ze zorgen niet voor een vakopleiding van hun werknemers, en al helemaal niet van hun freelance medewerkers, die per bijdrage worden betaald. De freelancers leren al snel dat hun boterham beter wordt gesmeerd met sensatie dan met professionaliteit. Hekserij, geesten en seks-schandalen staan garant voor een goede verkoop. De nieuwe radio-stations bieden in principe veel kansen voor een ruimere nieuwsvoorziening, die ook het platteland bereikt. Maar in de praktijk wordt de microfoon maar al te vaak veroverd door snelle jongens die zich uitleven in imitaties van Amerikaanse DJ's.

De sensatie-formule heeft ook een prijs. Kranten moeten zich vaak voor de rechtbank verantwoorden wegens smaad en laster. Sommige bladen worden met eindeloze processen failliet geprocedeerd. Soms omdat regeringen doelbewust oppositiebladen kapot willen procederen, maar soms ook doordat de bladen zelf onverantwoordelijk te werk gaan.

Wennen aan de waakhond

Training is vanouds een populaire begrotingspost op de agenda van de donoren. Maar de geldschietters laten zich niet leiden door de vraag uit het beroepsveld, luidde een veelgehoorde klacht in Accra. Tanzania bijvoorbeeld wordt nu overstroomd met fondsen voor cursussen in verkiezingsverslaggeving, hoewel een enquête onder vierhonderd media-werkers andere behoeften uitwees. Ondanks de ruimhartige geldstromen voor training is het effect op de kwaliteit van de

journalistiek minimaal, ook al door het ad hoc-karakter van de cursussen. Niet alleen de journalisten moeten wennen aan de nieuwe vrijheid. Ook het lezend en luisterend publiek is lang niet altijd ingewend met de rol van de media als waakhond van de democratie. Dat ondervond het dagblad *The Monitor* in Uganda. Verhalen over ernstige misbruiken door het Ugandese leger bij het bestrijden van een rebellie in Noord-Uganda circuleren al jaren, maar het ontbrak aan harde bewijzen. Totdat de redactie een foto kreeg aangeboden van een naakte vrouw, die seksueel werd misbruikt door enkele soldaten. *The Monitor* plaatste de foto op de voorpagina. Vervolgens stak een storm van kritiek op. Niet op schendingen van de mensenrechten door Ugandese soldaten, maar op het feit dat de redactie deze foto had gepubliceerd. De hoofdredactie werd aangeklaagd wegens opruiing. De vrouwenbeweging sprak schande over het afbeelden van een naakte vrouw. In Zambia werd de voltallige redactie van het dagblad *The Post* ingerekend op beschuldiging van spionage nadat de krant had bericht dat het Zambiaanse leger totaal onvoorbereid was op een gevreesd offensief door de strijdkrachten van Angola. Volgens *The Post* waren de militaire gegevens niet verkregen door spionage, maar door ijverig surfen over het Internet.

De discussie over normen en waarden in de journalistiek leidde onvermijdelijk naar de vraag of er zoiets bestaat als een Afrikaanse ethiek. Of gelden overal dezelfde normen van journalistiek fatsoen? Ethische normen zijn tijd- en plaatsgebonden, maar als iedereen zijn eigen normen stelt, is er geen basis meer voor communicatie tussen verschillende culturen.

Niet alle Afrikaanse tradities verdienen respect. Vrouwenbesnijdenis wordt verde-

digd op grond van 'Afrikaanse tradities', maar is het een traditie die respect verdient? Een systeem van erfopvolging, zoals bij Afrikaanse chiefs, past in de Afrikaanse traditie maar staat haaks op het democratische principe van gekozen bestuurders, stelde de Liberiaanse mediawetenschapper Cecil Blake. Hij was niet de enige die waarschuwde tegen het romantiseren van 'Afrikaanse waarden': in het verleden zijn media al te vaak gedwongen in de rol van lofzanger van de machthebbers uit naam van 'Afrikaanse waarden'.

De vergadering concludeerde eenstemmig dat toezicht op de media geen taak is voor overheidsorganen. De oplossing moet worden gezocht in zelfregulering, door in elk land een onafhankelijke Raad voor de Media in te stellen. Veel landen in Afrika en Europa kennen al zo'n orgaan van mediavertegenwoordigers die toezicht houden op de eigen beroepspraktijk. Maar terwijl tuchtraden voor artsen of advocaten de mogelijkheid hebben ernstige vergrijpen te bestraffen met een schorsing, ontbreekt die mogelijkheid bij journalisten. Hun beroepsuitoefening is in de meeste landen niet gebonden aan een vergunningstelsel. Zonder sanctiemogelijkheid blijven de toezichthoudende raden tandeloos. Maar een beroepsverbod voor een journalist botst met het grondrecht van vrije meningsuiting.

Wie is verantwoordelijk voor een onverantwoordelijke pers? Ligt de schuld bij de regering of bij de pers? Kun je een waakhond verwijten dat hij een aanval van hondsdomheid krijgt?

Naast alle kritische zelfreflectie wezen veel sprekers toch ook op de rol van de overheid. Die schept in de meeste landen bepaald geen gunstige voorwaarden voor de opbloei van een vrije en verantwoordelijke pers. "Een slechte regering is erger dan een slechte pers", stelde Kabral Blay-Amihere van de West-Afrikaanse Bond van Journalisten.

Ineke van Kessel